

Pratarmė

DOI: <https://doi.org/10.51554/SLL.24.58.01>

2023 metų lapkričio 23–24 dienomis Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vyko XXIII Jurgio Lebedžio skaitymai – mokslinė konferencija *Senosios literatūros aprėptys: nuo Vilniaus iki Karaliaučiaus*. Antroji konferencijos dalis, turėjusi ir savo pavadinimą – *Įsipareigoję lietuvių kalbai ir kultūrai*, – buvo skirta lietuviškos Prūsijos raštijos tyrimams.

Prūsijos Lietuvos raštijos tyrėjo dėmesio centre visuomet yra tekstai, parašyti lietuvių kalba. Lietuvių raštijos daigai, XVI a. sudygę Mažvydo katekizme, suvešėjo XVIII a. švietėjų darbuose. Būtent šiuo laikotarpiu įvyko esminis kultūrinis proveržis, kuris suformavo visas prielaidas lietuviškos knygos (ne vien tik grožinio turinio) plėtotei. XIX ir net XX šimtmečio pirmos pusės lietuvių raštijos klestėjimas – tai iki tol vykusio atkaklaus, dažnai pasiaukojamo lituanistinio darbo derlius. Prūsijos Lietuvos raštija gyvavo, kol gyvavo Prūsijos Lietuva ir pati Prūsijos karalystė.

Profesoriaus Jurgio Lebedžio puoselėtą nuostatą laikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos Lietuvos raštijos paveldą integralia lietuvių kultūros ir literatūros dalimi tęsia du šių metų *Senosios Lietuvos literatūros* tomai: pirmajame (Nr. 57) savo darbus sudėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senosios literatūros, antrajame (Nr. 58) – Prūsijos lietuvių raštijos tyrėjai.

Ona Aleknavičienė, kruopščiai pildanti XVI–XVIII a. Prūsijos Lietuvos raštijos tyrimų aruodus, parengė pirmąjį šio tomo straipsnį. Jame, pasitelkus filologinės analizės rezultatais paremtą analitinį interpretacinį metodą, tiriamas Danieliaus Kleino idėjų poveikis Povilui Frydrichui Ruigiui rengiant lietuvių kalbos gramatiką *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747). Autorė nustatė, kad Kleino *Grammatica Litvanica* (1653) poveikis buvo svarbus

apsisprendžiant dėl tarmės ir formuojant sintaksės skyrių. Perėmęs esminę Kleino idėją – lietuvių kalbos aprašo pagrindu rinktis vieną tarmę, Ruigys išplėtė jos plotą iki dviejų apskričių: Įsruties ir Ragainės. Kitas Prūsijoje ir Didžiojoje Lietuvoje vartojamas tarmes jis laikė šalutinėmis. Perėmęs Kleino sintaksės sampratą ir ją plėtodamas, Ruigys siekė formuoti gebėjimą kurti rišlių tekstą. Vertindama idėjų perimamumo ir pritaikymo motyvus, Aleknavičienė išryškino Apšvietos amžiaus iškeltą siekį ugdyti kunigo ar kitoms pareigoms tinkamą kalbinę kompetenciją ir šviesti visuomenę.

Žavinta Sidabraitė gilinasi į XVIII–XIX a. Prūsijos Lietuvos raštiją, ypač į to laikotarpio grožinę kūrybą. Savo straipsnyje ji atskleidžia dviejų lietuviškų poemų intertekstinius ryšius. Tai Johano Ferdinando Kelkio poemos *Lietuvinkai* (XIX a. pab.) perėmos iš Kristijono Gotlybo Milkaus *Pilkainio* (XIX a. pr.). Milkaus ir Kelkio kūrinius sieja bendra istorinė tema, eilėdara, beveik identiška kūrinių pradžia ir kitos į Kelkio poemą kūrybiškai integruotos tekstinės perėmos – citatos ar nežymiai redaguotos citatos – iš Milkaus poemos. Kūrinius skiria kelios dešimtys metų ir pasikeitusios geopolitinės, istorinės ir kultūrinės aplinkybės. Autorė atskleidžia, kad *Lietuvinkų* poemos intertekstualumas vertintinas ne kaip sąmoningai Kelkio pasirinktas literatūros metodas, bet kaip savotiškas kolektyvinės nesąmonybės atsiskleidimas.

Pirmuosius du rinkinio straipsnius sieja ta pati metodologinė prieiga: Aleknavičienės ir Sidabraitės straipsniai – tai vieni pirmųjų intertekstinių tyrimų Prūsijos lietuvių raštijos erdvėje.

Alinos Kuzborskos lituanistikos tyrimai aprėpia XVIII–XIX amžius. Jos įžvalgos straipsnyje „Martyno Liudviko Rėzos *Prutena*: tarp Tėvynės ir tėviškės“ yra vertingos ir ypač aktualios dabar, kai mokslininkai rengiasi 2026 m. darbais paminėti Liudviko Rėzos 250-ąsias gimimo metines. Rėza dirbo dviejų kultūrų labai: būdamas karštas lietuvių kalbos ir lietuviybės gynėjas, jis priklausė Prūsijos intelektualiniam elitui, kurio atstovams ir buvo adresuoti jo vokiški eilėraščiai. Vokiečių kalboje naudojama dviguba *tėvynės* samprata – *Heimat* ir *Vaterland* – atsiskleidžia jau rinkinių pavadinimuose ir yra matoma iš akcentų pačiuose tekstuose. Poetiniai kūriniai, apibūdinami būdvardžiu *vaterländisch*, implikuoja sąsajas su vokiškomis kultūrinėmis vertybėmis, o *prutenisch* reiškia baltiškų protėvių – prūsų bei anų laikų lietuvininkų – gyvenimo būdą ir kultūrą. Vertindama Martyno Liudviko Rėzos kūrybą autorė daro išvadą, kad pasitelkus Leono Gineičio įvestą terminą galima pasakyti, jog

poezijos rinkiniuose *Prutena* labiau negu kituose Rėzos darbuose pasireiškia jo *prūsiškasis patriotizmas*.

Kotryna Rekašiūtė savo straipsnyje analizuoja vieną iš kultūrinių reiškinių, būdingų tautų savimonės brendimo ir nacionalinio išsivadavimo laikmečiui, – tautos švietimą ir edukaciją per spaudos priemones. Nustatyta, jog tiriamuoju laikotarpiu (1849–1913) grožinės literatūros publikacijos buvo skelbtos 27-iose Prūsijos Lietuvai skirtuose periodiniuose leidiniuose ir jų prieduose. Ten pat buvo skelbiamos recenzijos ir straipsniai, susiję su mokslo bei kultūros sritimis (filosofija, religija, gamtos mokslais, menu, geografija ir kt.). Tiriamuoju laikotarpiu išspausdinta daugiau nei trys tūkstančiai grožinių kūrinių, jie plito nuorašų rinkiniais. Straipsnyje nustatomi pagrindiniai kiekybiniai parametrai: paskelbtų grožinių tekstų kiekis, juos publikavę periodiniai leidiniai, atskleidžiamas kultūrinis kontekstas. Galima spėti, kad ateityje pasirodys straipsnis, skirtas užfiksuotų kūrinių analizės ir recepcijos problemoms. Prielaidą patvirtina pati autorė teigdama, kad surinkti duomenys galėtų būti svarbūs tęsiant tolesnius tyrimus.

Numeryje skelbiami trys tiriamieji straipsniai su šaltinių publikacijomis. Birutė Triškaitė ir Ona Dilytė-Čiurinskienė parengė straipsnį apie Prūsijos kultūros paveldo Slaptojo valstybinio archyvo Berlyne lobyne aptiktą dokumentą – būsimajam Karaliaučiaus universiteto studentui, kunigui ir pirmosios lietuviškos grožinės literatūros knygos *Die Fabeln Aesopi (Ezopo pasakėčios, 1706)* parengėjui Jonui Šulcui parašytos rekomendacijos (1695) nuorašą. Jos autorius – Tilžės mokyklos rektorius magistras Heinrichas Tillesijus. Dokumentas teikia naujos informacijos apie Jono Šulco pasirengimo studijoms Karaliaučiaus universitete aplinkybes. Iš jos sužinome, kad iki įstudamas į universitetą Šulcas lankė ne tik Tilžės provincijos, bet ir Įsruties lotyniškąją mokyklą, kurioje, be lotynų kalbos, mokėsi graikų, filosofijos, poetikos ir retorikos pagrindų. Straipsnyje publikuojamos dokumento faksimilės, dokumentinis paraidinis lotyniško teksto perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą su komentarais.

Liucijos Citavičiūtės straipsnyje tiriama ir skelbiama Prūsijos generalinio superintendente, lietuvių raštijos globėjo Jono Jokūbo Kvantto 1756 m. lotyniškai parašyta aštuonias kartas apimanti Kvantų giminės genealogija *Familiae QVANDTIANAE et Posteritati S[crispi] MDCCLVI*. Joje autorius, pasakodamas garbingų savo giminės atstovų istoriją, sykiu sukūrė ir platesnę XVI–XVIII a.

istorinę ir kultūrinę krašto panoramą, kurią dar labiau papildė ir praplečia išsamūs Citavičiūtės publikacijai parengti komentarai. Kvantas parašyta genealogija iš rankraščio lotynų kalba pirmą kartą publikuota autoriaus mirties metais (1772) nekrologe, kuris įrištas geduliniame konvoliute kartu su dvasininkų ir akademinės bendruomenės narių parašytais Kvantui pagerbti skirtais laidotuvių eilėraščiais. Iki šiol lietuvių raštijos istorijos tyrėjams leidinys nebuvo žinomas. Vienintelis straipsnio autorės aptiktas originalas saugomas Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje. Tekstą iš lotynų kalbos išvertė Mindaugas Strockis.

Kotryna Rekašiūtė ir Žavinta Sidabraitė parengė straipsnį ir publikaciją iš Lietuvos mokslų akademijos archyve saugomo satyrinio eilėraščio *Miks Stolperjons* (XIX a. antra pusė) rankraščio. Tai nerangumą ir gerų manierų stoką išjuokiantis 192 eilučių kūrinys. Kalba ir menine raiška eilėraštis atitinka to meto Prūsijos Lietuvos poezijos lygį ir priklauso bendram krašte užgimstančios satyrinės poezijos srautui. Šiandien yra žinomos trys teksto versijos: rankraštinė ir dvi publikacijos XIX a. lietuvių spaudoje. Pirmoji publikacija gotišku šriftu išėjo Prūsijos lietuvių laikraštyje *Lietuviška ceitunga* (1879 IX 23), antroji – lotyniškais rašmenimis Jungtinėse Amerikos Valstijose leistame savaitraštyje *Vienybė lietuvninkų* (1896 VII 8). *Miko Stolperjono* lietuviško teksto autorystė rankraštyje su klaustuku priskirta Prūsijos Lietuvos visuomenės veikėjui, mokytojui, poetui, vertėjui, aktyviam *Lietuviškos ceitungos* bendradarbiui Mikeliui Šapalui (1827–1887). Straipsnyje skelbiamos rankraščio faksimilės ir dokumentinis paraidinis perrašas su tekstologiniais komentarais.

Žurnalo tomą užsklendžia Alinos Kuzborskos parengta Martyno Liudviko Rėzos poezijos rinktinės *Prutena* lietuviškojo leidimo (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023) recenzija, „Anotacijų“ ir „Kronikos“ skyriai.

Šis metų pabaigoje išeinantis *Senosios Lietuvos literatūros* tomas, skelbiantis reikšmingą Prūsijos Lietuvos raštijos tyrimų pluoštą, tarsi praveria duris į dvejų iškilų Prūsijos Lietuvos raštijos kūrėjų – Baltramiejaus Vilento ir Pilypo Ruigio – jubiliejinius metus, kurie, tikimės, taps reikšmingų mokslinių Prūsijos Lietuvos raštijos ir kultūros tyrimų ir atradimų metais.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ
ŽAVINTA SIDABRAITĖ

2024 m. gruodžio 6 d.

Foreword

On 23-24 November 2023, the Institute of Lithuanian Literature and Folklore hosted the 23rd Readings of Jurgis Lebedys – the academic conference ‘Horizons of Early Literature: From Vilnius to Königsberg’. The second part of the conference had its own title ‘Committed to the Lithuanian Language and Culture’ and was devoted to Lithuanian writings in Prussia.

The scholar of Prussian Lithuanian literature always focuses on the texts written in Lithuanian. The seedlings of Lithuanian writing, which sprouted in Mažvydas’s catechism in the sixteenth century, flourished in the works of the eighteenth-century educators. This was a period of a major cultural breakthrough, which created all the preconditions for the expansion of the Lithuanian book, and not only fiction. The flourishing of Lithuanian literature in the nineteenth and even the first half of the twentieth century was the result of the persistent, often self-sacrificing work in Lithuanian studies that had been carried out until then. The writing of Prussian Lithuania existed as long as Prussian Lithuania and the Kingdom of Prussia were alive.

Professor Jurgis Lebedys’s idea of viewing the heritage of the Grand Duchy of Lithuania and Prussian Lithuanian writing as an integral part of Lithuanian culture and literature finds its continuity in this year’s two volumes of *Senoji Lietuvos literatūra*: the first volume (No. 57) contains the works of the scholars focused on the early literature of the Grand Duchy of Lithuania, and the second one (No. 58) presents research by the scholars of Prussian Lithuanian literature.

The author of the opening article of this issue is Ona Aleknavičienė, who has been diligently filling the granaries of research on Prussian Lithuanian

literature of the sixteenth-to-eighteenth centuries. Using an analytical interpretive approach based on philological analysis, the author looks into the impact of Daniel Klein's (Lith. Danielius Kleinas) ideas on Paul Friedrich Ruhig (Lith. Paulius Frydrichas Ruigys) while the latter was working on the grammar of the Lithuanian language *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747). The author determined that Klein's *Grammatica Litvanica* (1653) was an important influence in deciding on the dialect and in the formation of the syntax section. Having adopted Klein's underlying idea of choosing one dialect as the basis for the description of the Lithuanian language, Ruhig expanded its area to two counties, those of Insterburg (Lith. Įsrutis) and Ragnit (Lith. Ragainė). He considered the other dialects in Prussia and Lithuania Major as secondary. By adopting Klein's notion of syntax and expanding it, Ruhig sought to develop the ability to produce a coherent text. In assessing the motives for the adoption and adaptation of ideas, Aleknavičienė highlights the desire of the Age of Enlightenment to develop linguistic competence suitable for the priestly or other duties and to educate the public.

Žavinta Sidabraitė delves into the literature of Prussian Lithuania of the eighteenth and nineteenth centuries, in particular the literary fiction of that period. In her article, she reveals the intertextual connections between two Lithuanian narrative poems. These are text borrowings in the poem *Lietuvininkai* (Prussian Lithuanians) by Johann Ferdinand Kelch (Lith. Johanas Ferdinandas Kelkis, the late nineteenth century) from Christian Gottlieb Mielcke's (Lith. Kristijonas Gotlybas Milkus, the early nineteenth century) *Pilkainis*. The works by Mielcke and Kelch share a common historical theme, versification, almost identical beginnings of their works, and other textual elements – exact or slightly edited quotations – creatively integrated into Kelch's poem from Mielcke's work. The works are separated by several decades and changes in geopolitical, historical, and cultural circumstances. The author shows that intertextuality of *Lietuvininkai* should not be seen as a literary method consciously chosen by Kelch, but as a kind of unfolding of the collective subconscious.

The first two papers in this volume share the same methodological approach: the articles by Aleknavičienė and Sidabraitė are among the first intertextual studies in Prussian Lithuanian literary space.

Alina Kuzborska's research in Lithuanian studies covers the eighteenth and nineteenth centuries. Her insights in the article 'Martin Ludwig

Rhesa's *Prutena: Between Fatherland and Homeland* are valuable and particularly relevant now, when in 2026 scholars are preparing their works for the commemoration of the 250th anniversary of Martin Ludwig Rhesa's (Lith. Martynas Liudvikas Rėza) birth. Rhesa worked for the benefit of two cultures: an ardent defender of the Lithuanian language and Lithuanian identity, he belonged to the Prussian intellectual elite to whom his German poems were addressed. The dual concept of *homeland* in German – *Heimat* and *Vaterland* – unfolds in the titles of his collections and is also evident in the emphases in the texts themselves. The poetic works described by the adjective *vaterländisch* imply links to German cultural values, while *prutenisch* refers to the lifestyle and culture of the Balt ancestors – the Prussians and the Lithuanians of the past. In assessing the work of Rhesa Kuzborska concludes that by using a term coined by Leonas Gineitis, one could say that in the poetry collection *Prutena*, Rhesa's *Prussian patriotism* manifests itself more than in any other of his works.

In her article, Kotryna Rekašiūtė analyses one of the cultural phenomena typical of the period of the maturation of national self-awareness and national liberation: education of the nation through the means of printed media. The author established that during the period under study (1849–1913), publications of works of fiction appeared in 27 periodicals and their supplements intended for Prussian Lithuania. They also published reviews and articles on various subjects (philosophy, religion, the natural sciences, art, geography, etc.). During the period under study, more than three thousand works of fiction were published and circulated in collections of copies. The paper identifies the main quantitative parameters: the number of fiction texts published, the periodicals that published them, and the cultural context. It is likely that a future article will focus on the issues of analysis and reception of recorded works. The author herself confirms this assumption by stating that the data collected could be important for further research.

The issue contains three research articles with source publications.

Birutė Triškaitė and Ona Dilytė-Čiurinskienė co-authored an article on a document found at the Secret State Archives Prussian Cultural Heritage Foundation in Berlin – a copy of recommendation (1695) issued to Johann Schultz (Lith. Jonas Šulcas), a future student of the University of Königsberg, a priest, and the editor of the first Lithuanian book of literary fiction, *Die Fabeln*

Aesopi (*The Aesop's fables*, 1706). The recommendation was written by Heinrich Tilesius, the rector of the Tilsit (Lith. Tilžė) school. It provides new information on the circumstances of Johann Schultz's preparation for studies at the University of Königsberg. It tells the reader that before enrolling in the university, Schultz not only went to the provincial school of Tilsit but also attended the Latin school in Insterburg, where, in addition to Latin, he studied Greek, philosophy, poetics, and rhetoric. The article contains facsimiles of the document, a documentary transcript of the Latin text, and a translation into Lithuanian with commentaries.

In her article, Liucija Citavičiūtė examines and publishes the genealogy of eight generations of the Quandt family, *Familiae QVANDTIANAE et Posteritati S[cripsi] MDCCLVI*, written in Latin in 1756 by Johann Jacob Quandt (Lith. Jonas Jokūbas Kvantas, 1686–1772), the Prussian superintendent-general and a patron of Lithuanian literature. While recounting the history of the honourable representatives of his family, J. J. Quandt created a broader historical and cultural panorama of the region in the sixteenth-eighteenth centuries, which is further supplemented and expanded by Citavičiūtė's detailed commentaries prepared for the publication. Quandt's manuscript genealogy in Latin was first published in the year of his death (1772), together with an obituary and funeral poems composed in his honour by the members of the clergy and the academic community. Until now, the publication was unknown to scholars of the history of Lithuanian literature. The only original found by the author of the article is stored in the National Library of Poland in Warsaw. Mindaugas Strockis translated the text from the Latin.

Kotryna Rekašiūtė and Žavinta Sidabraitė prepared an article and a source publication of the satirical poem *Miks Stolperjons* (the second half of the nineteenth century) from the manuscript kept in the archive of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. It is a 192-line work that ridicules clumsiness and lack of good manners. In its language and artistic expression, the poem is consistent with the general level of Prussian Lithuanian poetry of the time and belongs to the stream of satirical poetry emerging in the region. Today, three versions of the text are known: the manuscript and two publications in the nineteenth-century Lithuanian press. The first publication of the satirical poem appeared in Gothic type in the Prussian Lithuanian newspaper *Lietuviška ceitunga* of 23 September 1879, the second,

in Latin characters, was published in the American Lithuanian newspaper *Vienybė lietuvininkų* of 8 July 1896. In the manuscript, the authorship of the Lithuanian text of the poem, with a question mark, is attributed to Mikelis Šapalas (1827–1887), a Prussian Lithuanian public figure, teacher, poet, translator, and an active contributor to the *Lietuviška ceitunga*. The article contains facsimiles of the manuscript and a documentary transcript with textual commentaries.

The volume closes with Alina Kuzborska's review of the Lithuanian edition of Martin Ludwig Rhesa's poetry collection *Prutena* (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2023), annotations, and the chronicle section.

This end-of-year issue of *Senoji Lietuvos literatūra*, which consists of a significant body of research on Prussian Lithuanian literature, opens the door to the year of anniversaries of the two great creators of Prussian Lithuanian literature, Baltramiejus Vilentas and Philipp Ruhig (Lith. Pilypas Ruigys). It will be a year of significant scholarly work on and discovery of Prussian Lithuanian literature and culture.

6 December 2024

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
liucijacit@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-2412-3764>

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
sidabraite@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-6138-6176>